

KEMAL H. KARPAT, *Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton 1959, XIV, 522 ss.

Eser üç kısma ayrılmış olup I. kısımda (s. 1-133) değişikliklerin başlangıcı, menşeleri, II. kısımda (s. 137-242) çok-partili sistemin kuruluşu için yapılan mücadele (1946-1950), nihayet III. kısımda (s. 245-460) 1946 dan sonra ideoloji ve davranış bakımından değişiklikler ve siyasi partiler ele alınmaktadır. Kitabın sonuna (s. 461-497) sistematik mufassal bibliyografya konmuş, mufassal bir isimler ve konular indeksi eklenmiştir. Girişte (I-XIV) yazar, esere hâkim ana fikirleri özetlemiştir.

Dr. Karpat, Osmanlı sultanlarının açtıkları reform hareketinin, Cumhuriyet inkılâbını ve ihtilâli hazırladığı düşüncesindedir. İslâhat, "*Batı'nın modern rasyonalist fikirlerine göre cemiyetin gelenekçi hayat tarzını, telâkkilerini ve müesseselerini değiştirmeyi hedef tutan bir devlet nazariyesinde*" ifadesini bulmuştur. Başka deyimle bu islâhat, batı devlet anlayışını Osmanlı İmparatorluğu'na aşlamak gayesini ve bu yolla onu canlandırma gaye edinmişti. Bu, bir ölüm kalım meselesi olarak meydana çıkmıştı.

Türkiye'deki değişikliklerde, ona göre, belli başlı iki grup, dini-muhafazakâr grupla lâik-modernist görüşe bağlı grup arasındaki daimî mücadele hâkim bir rol oynamıştır. Bütün sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi cereyanlar, bu iki görüşten birisine tâbi olarak gelişmiştir.

İlkin Fransız ihtilâlinin ferdiyetçi ve lâik fikirleri Türk aydınları arasında benimsendi. Fransız ihtilâli fikirleri ve parlamenter idare, Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde daima bir ideal olarak yaşadı. Dr. Karpat'ın bu müşahedesi, şüphesiz tarihî bir hakikatin ifadesidir. O, 1946-50 arasındaki kesif siyasi faaliyet ve münakaşaları, 1908-1911 devresine benzetir. Bu devrenin tetkiki, modernleşmenin derecesini ve ilerlemenin vardığı noktayı tâyin bakımından özel bir önem taşır. O, çeşitli zikzaklara rağmen demokrasinin daima gelişmekte olduğunu, sonunda daima ileri gidiğini tasdik ve müşahade eder.

Siyasi hâdiseleri objektif bir şekilde inceleyen bir siyasal bilgiler mütehasısı olarak başlangıçta şu suali ortaya koyar: Geleneğe bağlı ve geri bir ekonomik yapıya sahip cemiyetler için modernleşme ile demokratizasyon arasında zaruri bir bağ mevcut mudur? Türkiye misalinin incelenmesi, bu genel sorunun aydınlanması bakımından önemlidir. Garphlaşma için otorite rejimi mi, yoksa demokrasi mi gerekir? Geri kalmış memleketler için ana mesele olan gelişme, modernleşme dâvası, hangi siyasi vasıta ile en iyi gerçekleştirilebilir? Zira her iki şıkkın kuvvetli müdafileri vardır ve önümüzde müspet tarihî misaller durmaktadır.

Dr. Karpat, her şeyden evvel şu müşahadede bulunur ki, tarihte Türkiye'nin modernleşmesi pratik hedeflere yönelmiştir. Muayyen bir ideolojiye değil, daha ziyade cemiyetin ihtiyaçlarına ve içinde bulunduğu şartlara bağlı kalmıştır. Dr. Karpat, bu görüşüne sadık kalarak konuyu tarihî gelişimi içinde incelemiştir.

Nihayet modernleşme, bir kültür değişimi meselesi olarak, Türkiye misalinde önemli bir inceleme konusudur:

Görülüyor ki, yazar konuyu bir polemik değil, tamamen bir ilim konusu olarak ele almağa çalışmıştır.

Kitabın esas konusu Türkiye'nin siyasi sahada geçirdiği değişiklikler ve çok partili sisteme intikaldir. Bu gelişme, münferid bir hâdise olarak değil, karşılıklı tesirleri olan kültürel, ekonomik, sosyal ve hatta şahsi ihtilâflar bakımından, bunların bir muhassalası olarak incelenmek istenmiştir. Yazar, hususile sosyo-ekonomik âmiller üzerinde durmaktadır.

Biz burada, eserin daha ziyade Giriş kısmı sayılabilecek 1946 ya kadar olan bahisleri üzerinde duracağız. Ondan sonraki devre, objektif hükümlere varmak için tarihçi yönünden henüz pek erken olduğundan burada ele alınmayacaktır. Bu devre üzerinde hükümlerin isabeti hakkında siyaset ilmi mütehassıslarının tenkitlerini beklemek yerindedir.

1. kısımda daha ziyade ikinci elden eserlere başvurulmuştur. Bu sahada Türkiye'de ve Batı'da bellibaşlı literatürün gözden geçirildiği söylenebilir. Evvelâ şunu işaret etmek yerinde olur ki, medhal kısmı, hele yazar bu geniş konuyu salâhiyetle özetleyecek şekilde o sahanın mütehassısı olmazsa, bir araştırmannın en zayıf ve tenkide açık kısmını teşkil edebilir.

Burada bazı teferruatı ve genel hükümleri münakaşa etmeği faydasız bulmadık. Türkler İslâmiyete kitle halinde 8. asırda değil, 10. asır başlarında girdiler. Cihâdî "İslâmiyeti silâh kuvvetile yayma" şeklinde tarif etmek doğru değildir. Yazar, İslâmiyet ve Türk tarihi hakkında şu genel hükmü verir: İslâmiyet, Türk devletçiliğine bir gaye ve mâna kazandırmış, fakat aynı zamanda Türklerin kendi millî özelliğini içinde eritmiştir. Bu fikre genel olarak katılmamak imkânsızdır.

Osmanlı İmparatorluğunda *millet-sistemi*, bugün tarih literatüründe yeretmiş bir terimdir, fakat bunun hakikî mahiyeti ve zaman ve mekân bakımından sahası hakkında maalesef fikirlerde bir açıklık yoktur. Şunu kaydetmek gerekir ki, bu terimle anlaşılan şey, ancak 1856 İslâhat fermanile tam olarak meydana çıkmış çok geç bir hâdisedir. Osmanlılarda daha önce hâkim rejim, Şariat'ın zimmîler hakkında koyduğu prensipler dairesinde mütalâa edilmek gerekir. Kiliseler teşkilâtı ve onlara bağlı dinî cemaatlerin imparatorluk idaresinde durumları, bilhassa 18. asırdan itibaren büyük özellikler gösterirse de, bunu *millet-sistemi* adı altında idarî, hatta siyasi muhtariyete sahip birlikler gibi telâkki etmekte mübalâğa vardır. 1856 dan sonra görülen teşkilât, bütün Osmanlı tarihine teşmil edilmemelidir.

Dr. Karpat, Osmanlı devletinde ekonomik hareketsizlik ve sermayenin harb ganimeti ile toplandığı hakkında mübalâğalı bir fikri de benimsemiş görünmektedir. Bu hususta ganimetin, imparatorluğun belli başlı bir ekonomik desteği olduğu ve bunun kesilmesi malî ve ekonomik sarsıntı husule geldiği iddiası, mektep kitaplarımızı kadar girmiş bir iddiadır. Bu, Avrupalıların Osmanlı devletini göçebe, çapulcu bir devlet sayan cehalet ve taassubundan doğmuş ve onunla beslenmiş hakikatten uzak iddialardan biridir ve ne yazık ki, memleketimizde de yayılmıştır. XVI. asırda Osmanlıların dünya ticaret yolları için mücadelesini, yerli pazarların, hususile Batı Anadolu faal pamuklu ve ipekli sanayinin büyük ihrâç kapasitesini, XIX. asır başlarında bile imparatorluğu Batı milletlerinin dünya

ölçüsünde en önemli pazarlarından biri halinde tutan ekonomik bünyesini daha yakından tanımağa başladıkça onun servet kaynakları hakkında fikirlerimiz değişecektir.

Yakın zamanlarda arşivlerimizden çıkarılan resmî bütçelerle (bk. Ö. L. Bar-kan, İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 15, no. 184, s. 238-329) 540 milyon akçaya (1528 de) (takriben 9 milyon altın) vardığını gördüğümüz devlet gelirinde *hums-i ganâim* pek cüzî bir yer tutar (1430 larda Osmanlı devlet bütçesi 2,5 milyon, 1480 e doğru 7-8 milyon altın tahmin edilmekte idi). Bu hasılâtın en büyük kısmı zirai vergilerden ve ticaret üzerinden alınan vergilerinden gelmekte idi. İktisadi inhitatımızın dünya şartlarile bağı çok esaslı sebepleri vardır (şimdilik bk. Belleten, sayı 60, s. 629-690, sayı 93, s. 45-96). Nihayet XV. asırda Türk-Müslüman halkın milletlerarası ticarete faal bir şekilde katıldığını, mühim ticaret şirketlerinin kurulduğunu, Arabistan baharat ve kumaş ticaretinde olsun, Karadeniz çevresi memleketlerle ticarete olsun en önemli mevkiî tuttıkları unutulmamalıdır (Belleten, sayı 93, yayımlanan vesikalara bakınız). Diğer taraftan Osmanlı devletinin askerî ve devletçi karakteri ile büyük servetlerin mukatâa, hâs ve vakıf olarak idareci sınıfın elinde toplandığını da kaydetmeliyiz. Fakat bu rical dahi ticaret ve para operasyonlarile yakından ilgilenmekte ve bilhassa Yahudileri aracı olarak kullanmakta idiler. İtalya harpleri nihayetinde 1555 lerde Fransa malî bir yıkıma giderken Türk paşalarının oradaki malî operasyonlara katıldığı, Fransız hükûmetinin Türkiye'den istikraz teşebbüsünde bulunduğunu biliyoruz. Dr. Karpat'ın iliştigi meseleler arasında şuna da işaret edilmelidir ki, kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı için zararlı olması ancak muayyen bir devirden sonradır. Hakikatte XV. ve XVI. asırlarda bu ticari müsaadelerin ekonomik gelişmeye yardım ettiği muhakkaktır. Ancak Avrupa'da merkantilizmin millî ekonomilere gittikçe hâkim olması, buna karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun açık pazar olarak muhafazası neticesinde kapitülasyonlar zararlı ve sonra felâketli olmağa başlamıştır. Başka deyimle, ekonomik inhitatımızı daha geniş bir çerçevede incelemek ve kapitülasyonların kötülüğü klişesi içinde her şeyi izah edilmiş saymamak lâzımdır.

Dr. Karpat'ın Giriş kısmında tâbi olduğu başka yaygın klişelerden biri de, Bizans müesseseleri ve zihniyetinin Osmanlı inhitat sebepleri arasında sayılmasıdır. Bizans zihniyeti ve müesseseleri ve Osmanlı devleti meselesi bir tarafa, Bizans'ın her kötü şeyi temsil ettiği inancı Ortaçağ Avrupa'sından intikal etmiş ve maalesef tarihî literatüre hâkim olmuş hurafelerden biridir. Tarihî izahlarda bu gibi müphem, hissi, umumi hükümlerden tarih ilmini temizlemek, realiteyi göstermek bugün tarihinin en güç vazifelerinden birini teşkil etmektedir. Nasıl ki, W. Heyd, Levant ticaretinin inhitatının başlıca âmillerden biri olarak Bizans yerine "göçebe" Osmanlıların gelişini zikretmek garabetine düşmüştü!

1517 de I. Selim'in Halife sıfatını iktisap ettiği iddiası, tarihî deliller karşısında değiştirilmesi lâzım gelen fikirlerden biridir (karş. benim, *Osmanlı Padişahı*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XIII, sayı 4 (1958). Osmanlı cemiyetini karakterlendirirken Dr. Karpat, üstte Sultan ve idareci sınıf, altta halk kitlesi olarak bir tasnif yapar. Osmanlılarda tebaa ile devleti tamamiyle birbirinden ayıran, devleti esas itibarile Osmanlı hanedanının malî şeklinde telâkki eden görüş hâkimdi, hattâ

bu devlet telâkkisini XIX. asrın en ileri görüşlü devlet adamı Mustafa Reşit Paşa'nın yazdığı Gülhane hattında dahi görmek mümkündür. Bu meşhur vesikada, tebaa daha ziyade devletin dışında ve onun maksatlarına hizmet eden bir unsur olarak düşünülmektedir. Ancak Türk ve İran devlet ananelerine bağlayabileceğimiz bu telâkki yanında devleti Şeriatın bir vasıtası sayan İslâm devlet telâkkisi zaman zaman uzlaşmış, fakat ekseriya mücadele halinde bulunmuştur. Nihayet *reâya*, yani vergi ödeyen tebaa arasında idareci sınıfa, *ehl-i örf*e yakın bazı zümreler de vardır (krş. benim, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü*, Belleten 92). İdareci sınıfın üç gruptan, ulema, sivil idare ve ordudan mürekkep olduğu iddiasını da iki grup, ehl-i örf, yani padişahın siyasi otoritesi ve icra kudretini temsil edenlerle ulema, Şeriatı temsil edenler şeklinde tadil etmelidir. Sadrazam, hem ordunun hem devlet bürolarının başıdır ve XV. asrın ortalarına kadar ekseriyetle ulemadan, XVIII. asra kadar askerlerden ve ondan sonra büro adamlarından seçilmiştir. Bürolarda çalışanların çoğu menşe itibarile ulemadan idiler. Kadılar, yalnız şeri kanunların değil, Padişah otoritesine dayanan örfi kanunların da uygulanmasından mesul idiler. XVI. asra kadar Şeyhulislâma bağlı ulema ile Kadıaskere tâbi ulema devlet içinde ayrı gruplar teşkil etmekte idiler. İkinci grup Şeriat yanında aynı zamanda Padişah otoritesini temsil etmekte idi ve kadıaskerler fiilen şeyhulislâmlardan daha nüfuzlu idi. Hulâsa, Osmanlı devletinde sınıflar ve müesseseler hakkında genel hükümler verirken tarihî özellikleri ve devirleri gözönünde tutmak gerekir.

Reâyadan bahsolunurken de şehirli ve köylü reâyaya arasında esaslı statü farkı belirtilmesi gereken bir noktadır. Bilhassa XVIII. asırda o derece önemli siyasi-içtimai rolü olan âyanlardan bahsolunmaması Dr. Karpat'ın tasvirine çalıştığı içtimai yapı ve gelişme tarihinde bir boşluk yapmaktadır.

Diğer taraftan Osmanlı devlet ve cemiyetine Cumhuriyet devri vatandaşı olarak değil, objektif bir tarihçi gözü ile bakmanın ve tahlil etmenin aşılması güçlüğü tahmin edebiliriz. Biz III. Selim'i kendi devrimizin mübeşirlerinden biri olarak ele alıyoruz. Nizam-ı Cedîd, yeni vergiler, devlet topraklarının mutasarrıfları elinden alınması ve doğrudan doğruya hazineye bağlanması, islâhatın yeni bir zümrenin istismar ve sui istimallerine zemin ve bahane teşkil etmesi, bir kelime ile halk üzerindeki malî yük bu devirdeki reaksiyonlarda hesaba katılması gereken mühim bir tarihi âmildir. Yeniçerilerin, ekseriyetle halk tabakalarının bir mukavemet kolunu teşkil ettiğini düşünmek gerekir. Reform ve reaksiyon hareketlerinde daha derin sebeplere indikçe, tablonun saray vakanüvislerinin bize tasvir ettiklerinden bir hayli farklı olduğu görülecektir. Dr. Karpat, şüphesiz tarih kitaplarımızda yerleşmiş malûmatı naklediyor ve fazlasını beklemeğe de hakkımız yoktur. Onun eserinin esas kısımlarında gördüğümüz objektif tahlil metodunu burada da tatbika fırsat bulması arzuya şayandır.

Üzerinde bu kadar söylenmiş ve yazılmış olduğu halde hakikî mahiyeti, menşei ve şümülü hakkında hâlâ açık bilgimiz olmayan konulardan biri olarak *Tanzimat'ın* Dr. Karpat tarafından esaslı bir tahlile konu yapılması keza arzu edilirdi.

Her şeyden evvel şu noktaya dikkati çekmek gerekir ki, Osmanlılarda XVI. asırdan beri her Sultanın cülûsu sırasında tebaaya adalet ve iyi idare vaadeden, suistimalleri birer birer sayarak giderileceğini bildiren *adâletnâme* adile padişah

hatları ilân olunurdu. Gülhane hattı, Abdülmecid'in cülusunda ilân edilmiş bu gibi bir *addletnâme* şeklindedir ve hiç şüphesiz bu gelenekle ilgilidir.*Fakat o zamanki hususî şartlar ve bu hattı kaleme alan Osmanlı devlet adamı Mustafa Reşit Paşa'nın bazı maksatları, bu vesikaya inkılâpçı bir mahiyet vermiştir. Reşit Paşa'nın İngiliz hariciyesine verdiği 12 Ağustos 1839 tarihli Fransızca *memorandum* incelenirse onun takip ettiği bu inkılâpçı maksat kesin bir şekilde meydana çıkar. Bu mektupta o diyor ki: “*Le mécontentement du peuple n'est pas né, comme on le croit en Europe, de son peu de disposition à la civilisation ou de toute autre cause provenant du fanatisme, mais seulement de tous les maus d'une tyrannie insupportable. . . à mesure que la tyrannie diminuerait, l'affection pour le gouvernement s'accroitraît. . . Les puissances de l'Europe savent à quel degré était progressivement parvenue la tyrannie des Empereurs Ottomans depuis la destruction des Janissaires, le Sultan Mahmoud ne voulait désormais rien entendre, il ne [voulait] plus prendre conseil que lui-même. . . Flatter son orgueil et sa vanité, c'était s'assurer son approbation et, par contre, si queleque courageux amis de la verité croyaient devoir ouvrir un avis contraire à sien, la mort et la confiscation était le prix de leur zèle audacieux. . . lorsque, malgré la consideration, si forte du voisinage, l'Autriche et la Russie, quelqu'en soit le motif, permettent à la Valachie et à la Servie, d'adopter une constitution, aucune puissance saurait elle jamais vouloir empêcher que les populations musulmans obtiennent rien que de simples suretés pour leur vies et pour leur fortune.* (F. E. Bailey), *British Policy and Turkish Reform Movement*, Cambridge, Mass., 1942, s. 271-275).

Şüphesiz Reşit Paşa'nın maksatlarından biri, Padişahın müstebid otoritesini önlemektir. Dr. Karpat, *Tanzimat*'ı, “islâhatın siyasi ve kültürel sahalara teşmili şeklinde” tarif ederken tamamiyle isabetli bir hüküm vermektedir. Bunu daha açık bir hale koymak lâzım gelirse şu ilâve edilmelidir ki, Osmanlılarda imperatorluğun başlarından beri Şeriat yanında Sultanın iradesinden doğan ve sırf ona dayanan bir devlet hukuku, *örff hukuk*, mevcuttu. Bu nevi hukuk kaideleri *kanun* terimi altında toplanmakta idi. İslâm cemaatinin hayrı için bu nevi kanunlar vaz'ına şeriatce cevaz verilmişti. Hatta bazı hallerde, caiz mertebesindeki durumlarda, uygulanan bu kanunların Şeriatin kıyas yolile çıkarılan kaidelere tercih olunabileceği dahi bazı fakihlerce kabul olunmakta idi. İşte *Gülhane hattı*, bu bakımdan geleneğe ve Şeriata uygun bir adım sayılabilir. Tebaanın can, mal gibi ana haklarının yeminle sultan tarafından bu vesikada garanti edilmesi Şeriatle tezaat teşkil eden yeni bir prensip getirmiyordu. Rejimde temelli bir değişikliği ifade eden ve mühim gelişmelere yol açan mühim noktalardan biri, tebaanın din ve mezhep ayırdetmeden müsavâtı prensipinin ilânı idi, bu, Tanzimat hareketinin ruhu ve aslı sebebi idi. XIX. asır imperatorluk tarihinin şedit sarsıntılarının baskısı altında gittikçe genişletilen bu siyaset, Atatürk inkılâbının en temelli prensipini, yani laikliği hazırlıyacaktı ki, sade bu nokta Tanzimat fermanının tarihî önemini yeni derecede açıklar. Tanzimat'a karşı en şiddetli ve sürekli mukavemet bu sebeple şeriatçiler tarafından gelmiştir. Yenileşme hareketimizde bu noktanın önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Dr. Karpat, son asır Türk politika hayatının en belirli özelliği olarak garpçilerle şeriatçiler arasındaki mücadeleyi öne sürerken bir tarihi hakikatı ifade etmektedir.

Atatürk'ün biyografisi üzerinde ciddi incelemelerin yokluğu hergün daha acı duyulmaktadır. 1938 e kadar büyük fikri, içtimaî, iktisadî değişikliklerin

kaynağı olarak onun fikrî hazırlanışı ve hayat görüşünün teşekkülü hakkında esaslı hiçbir araştırma yapılmamıştır. Buna muvazi olarak son bir asır zarfında fikrî cereyanları tarihî ve sosyal çevreleri içerisinde incelemek lüzumu Dr. Karpat'ın eseri okunurken bütün açıklığı ile anlaşılmaktadır. O, bu sahada şimdiye kadar yapılan hemen hemen bütün yayınları tanıtmaktadır. Bilhassa bu cereyanların memleketimizde belli başlı yayın vasıtası olan matbuat, sistematik bir incelemeye konu olduğu takdirde Cumhuriyet devri ve inkılâpların kaynakları ve mahiyeti hakkında çok daha esaslı bir anlayışa sahip olacağımız şüphesizdir. Bu meyanda Prof. Tarık Tunaya'nın çıkarmakta olduğu incelemelere işaret etmeliyiz (*Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı kitabı klâsik bir müracaat kitabı haline geldikten sonra şimdi yayınlamağa başladığı Siyaset İlmî Serisi, bu sahada ümit vericidir. Bu seriden çıkan ilk kitap: *Hürriyetin ilânı*, İstanbul 1959). Dr. Karpat, bu sahadaki yayınları kullanarak fikir-siyaset cereyanlarını, birbirlerinden farklı noktalarını vuzuhla göstermektedir. *İttihad ve Terakki*'nin milliyetçi ve merkezîyetçi siyasetini ve ona zıt cereyanları, Ziya Gökalp'in rolünü kısa ve açık hatlarla çizmektedir. İkinci Meşrutîyet devrinde birden ortaya çıkan zıt, radikal cereyanlar bir taraftan şiddetli mücadeleler içinde imperatorluğu tam bir inhilâle götürürken öbür taraftan Cumhuriyet Türkiye'sinin mânevî kuvvetlerini hazırlamakta idi. Bu devrin hummalı siyasi kaynaşma manzarası Dr. Karpat'ın çizdiği tabloda, çok kısa olmakla beraber, açık bir şekilde meydana çıkmaktadır.

İstiklâl harbinde iç hâdiseler, sonraki gelişmelerin istikametini kuvvetle tâyin eden âmiller olarak daha etraflı araştırılmak gerekir.

Cumhuriyetin ilk zamanlarında muhalefeti ve muayyen bir siyasi cereyanı temsil eden *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın mahiyeti ve bu muhalefetin Mustafa Kemal'in sonraki siyasi faaliyet ve kararlarındaki tesiri kısa fakat açık bir şekilde gösterilmiştir. *Büyük Nutk*'un bu siyasi hareketle sıkı bağı ve onun ışığı altında mütalâa edilmek zarureti meydandadır.

Yazar, 1925 *Tahrîr-i Sükûn* kanununun Cumhuriyet tarihinde tamamen yeni bir devrenin başlangıcı olup ondan sonraki hâdiseler üzerinde daima ağır basan bir âmil olarak kaldığını belirtir. İnkılâpların gerçekleştirilmesi ve sonra korunması fikrile rejimin tek partiye dayanan ve şef sistemine doğru gittikçe daha kuvvetle ilerleyen karakteri arasında bağı yazar belirtmeğe çalışmıştır. *Milletin Vicdanı* ve onun mümessili olma iddiası, muhalif siyasi cereyanlara yer vermeyen sınıfsız yekpâre millet tasavvuru ve bunların bu devrede Türkiye'nin siyasi hayatında ve teşkilâtında akisleri gösterilmeğe çalışılmıştır. İkin asrileşme-batılılaşma, lâikleşme ve millileşme fikri bütün siyasi hayata hâkim önüne durulmaz cereyanlar haline gelmiştir. Yazar şuna da dikkati çekmektedir ki, Türkiye'nin bu devrede lâikleşme yolunda attığı cesur adımlar diğer İslâm memleketlerinde onun prestijini azaltacak yerde çoğaltmıştır. Yazar, bu devrenin sosyal sahada muhafazakâr olduğunu belirtir. Keza ekonomik siyasetin, ileride patlak veren ihtilâfların ilk tohumunu taşıdığını açık bir şekilde gösterir. *Serbest Cumhuriyet Fırkası* denemesi bilhassa ekonomik sıkıntı ve başarısızlıklarla ilgilidir. Yazara göre "*bir siyasi reform ne kadar derin olursa olsun ancak ekonomik ve sosyal reformlarla desteklendiği takdirde yaşayabilir*". Herhalde 1930 dan sonraki devre, Türkiye siyasi hayatında yeni bir safhanın başlangıcıdır. Bundan sonra ekonomik meseleler siyasi hayatta gittikçe birinci

plânı işgal etmeğe başlamıştır. Bununla münasebettar olarak *Kadro*'cular grubunun fikirleri üzerinde yapılan tahlil dikkate değer. Keza Halk Partisi devletçilik siyasetinin karakteri sarıh olarak gösterilmiştir: Bu, yerli pazarların istismarı suretile devlet elinde sermaye toplamak ve bundan yatırım yapmaktır. Bunda içtimai ve ekonomik gayeler değil, siyasi gayeler esas rolü oynamaktadır. 1939 dan sonra bu çeşit bir devletçiliğin doğurduğu güçlükler ve hoşnutsuzlukları yazar belirtmekte ve sosyal yetersizliğine dikkati çekmektedir. Harb yıllarının, hususi kapitallerin teşekkülünde önemli bir rol oynadığı olayı işaret olunmuştur.

Bu son ekonomik gelişmelerin siyasi noktadan neticesi yazara göre şu olmuştur: Siyasifikirlerin doğup yayılması ve siyasi grupların faaliyetleri için, sosyal farklılaşma ve değer hükümlerindeki değişiklik elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Sosyal sınıfları ve harb devresi gelişmelerini ayrı bir bahiste inceleyen yazar, köylüyü, sanayi işçisini ve arazi sahibi, iş-adamı ve münevver olarak orta sınıfı ayrı ayrı ele alarak bunların durumlarında vukua gelen gelişmeleri incelemektedir. Dr. Karpat müspet olaylara dayanarak bu ilk denemeyi orijinal bir şekilde başarmıştır. Eldeki istatistiklerin köylü ve toprak gruplarının tâyin ve tesbitinde yetersizliğine işaret ettikten sonra, Toprak kanununun siyasi mühim akislerini belirtmekte, *Toprak Mahsulleri Ofisi* ve *Orman İşletmeleri* müesseselerinin bilhassa harb yıllarındaki tutumunun köylüler üzerindeki tepkisi üzerinde durmakta ve ortaklığa temas etmektedir. Aydınlar üzerindeki ince tahlil ayrıca zikre değer.

Dr. Karpat'a göre 1946 ya kadar Cumhuriyet devrinde vukua gelen en mühim sosyal hâdise, sosyal farklılaşma (*differentiation*)dir, bunda hükümet faal bir âmil rolü oynamıştır (Burada kendisinin Osmanlı cemiyetinde sosyal sınıfların farklılaşmamış (*undifferentiated*) olduğu faraziyesini Müslüman-Türk kitlesinin farklılaşmamış olduğu şeklinde anlamalıdır). Meselâ menfaatleri ve statüsü belli hale gelmiş olan orta sınıf, ticaret ve sanayi teşebbüsleri için devletçiliği zararlı ve önleyici bir sistem olarak görmeğe başlamış, köylü ise, toprak, daha âdil bir vergi sistemi, koruyucu bir kredi usulü ve endüstrileşmenin yükünden kurtulmayı arzu etmiştir.

Hulâsa Dr. Karpat, 1946 dan sonraki siyasi değişiklikleri Cumhuriyeti devrinde meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerin gerektirdiğini göstermeğe çalışmaktadır ki, onun bu tahlilde, bir tarihçi genişliği ve objektifliği ile beraber nazari siyasi ilimlerin ışığında bu gelişmeleri değerlendirmeye ve derin sebep ve netice bağlarını meydana çıkarmağa çalıştığını görmekteyiz. Bu incelemede en ziyade dikkati çeken bir nokta, araştıracının eldeki kaynaklardan istifade ederek olaylara, realiteye bağlı kalmak hususunda gösterdiği gayrettir. Siyaset ilminde yazı yazarların umumiyetle tarihî gelişmeleri kendi kafalarının içindeki nazariye ve tasavvurlara uydurmağa çalışması ciddi bir tehlike teşkil eder. Bundan kaçınmak için onun aynı zamanda bir tarihçi zihniyetle olayları ve hakikatte vaki olanı hiçbir zaman gözden kaçırmaması icabeder ki, Dr. Karpat bunu yapmağa çalışmıştır. Tarihî realiteyi bütün genişliği içinde müşahede ederek muayyen siyasi tezahürleri o çerçeve içinde izah edebilmek ideal bir metoddur. Dr. Karpat, olayları toplamak ve çeşitli yönden yapılmış yerli ve yabancı müşahedeleri gözden geçirmek için konuya ait belli başlı bütün literatürü tesbit etmiştir. Bunun neticesi

olarak verdiği zengin bibliyografya bu sahada derinleşmek isteyenler için de değerli bir kılavuz hizmeti görecektir.

Yazar bir Türk aydını olarak memleket tarihi ve siyaseti üzerinde muayyen görüşleri temsil ettiğini de saklamamaktadır. Bu itibarla bazı siyasi görüşleri ve tefsirleri şüphesiz münakaşa konusu olabilir. Fakat bu hal, eserin son yarım asırlık Türk siyaset hayatını geniş tarihi açıdan ilmî bir şekilde tahlile çalışan ilk ciddi deneme vasfını zedelememektedir.

Prof. Dr. HALİL İNALCIK